

*Kiss Réka*¹

PAP LÁSZLÓ (1908–1983)

ABSTRACT

Reka Kiss: László Pap (1908–1983)

The study presents the life of László Pap (1908–1983), a professor of theology and one of the most important figures in the history of the Hungarian Reformed Church in the mid-20th century. Special attention is given to Pap's Western contacts, which were developed through his ecumenical work in the 1930s and which were of great importance during the German occupation of Hungary (1944), when Pap became an active participant in refugee aid, Jewish rescue and resistance. From the late 1940s onwards, the new church leaders, who were aligned with the intentions of the Communist party-state, gradually excluded Pap from international ecumenical activities and public church forums, while at the same time allowing him to retreat within the walls of the Budapest Reformed Theological Academy, of which he had been dean since 1947. After the 1953 system adjustment of Imre Nagy, Pap as a still highly respected and internationally credible professor was reinstated in the church leadership as bishop's deputy of the Danubian Reformed Church District. The paper concludes with an examination of Pap's activities during the 1956 revolution and his subsequent removal from higher ecclesiastical office and forced internal exile.

Keywords: Budapest Reformed Theological Academy, Anti-German Resistance in Hungary, Ecumenical Movement, 1956 Hungarian Revolution, 20th Century History of the Reformed Church in Hungary

„Ismét nem kérdezte tőlem senki, miből fog a családom megélni, sem azt, hogy én hogyan fogok megélni családomtól távol olyan helyen, melyet 1956 nyarán

1 Kiss Réka (PhD, Dr. habil), történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténelmi Tanszékének tanszékvezető habilitált egyetemi docense. foldvaryne.kiss.reka@kre.hu

két fiatal lelkész nem volt hajlandó elfogadni. Én elfogadtam, mert meg akartam mutatni, hogy Krisztushoz és az egyházi szolgálathoz való hűségem nem addig tart, amíg a legmagasabb egyházi tisztségeket töltöm be.”²

Az 1962 szeptemberében a Református Egyház Egyetemes Konventje Elnökségéhez intézett beadványt egy Tolna megyei zsákfalu elnéptelenedő református szórványgyülekezetének segédlelkésze írta. A murgai segédlelkész néhány évvel korábban a Budapesti Református Teológiai Akadémia nemzetközi tekintélyű Ószövetség professzoraként, az Akadémia dékánjaként, rangos nemzetközi egyházi szervezetek magyarországi képviselőjeként, végül pedig egy ideig a Dunamelteki Református Egyházkerület püspökhelyetteseként szolgálta egyházát. A köztiszteletnek örvendő dékánt 1956-ban a forradalom alatt a megújulásra vágyó egyházi közvélemény emelte a kibontakozó Református Megújulási Mozgalom meghatározó személyiségévé. A szabadságharc leverését követően, a kádári egyházpolitika által felkínált együttműködést elutasító professzorból „az egyházi ellenforradalom” megbélyegzett vezetője, legyőzendő ellenség és egyben a „református reakcióval” szemben indított állambiztonsági operációk egyik legfontosabb célpontja lett. Megbüntetését végül az egyházvezetésre bízták. Így lett korának egyik legjelentősebb egyházi személyiségéből ötvenévesen murgai segédlelkész, majd öt évvel később az egyház életéből kirekesztett, méltatlan körülmények között belső emigrációba kényszerített nyugdíjas Pap László. Életpályája, sok kortársához hasonlóan a 20. század diktatúráinak őrlőkövei között ketté tört életpályák példája.

Pap László 1908. február 28-án Szentesen született, egy több generációs, kiterjedt református lelkészcsalád hatodik gyermekeként.³ Egyik anyai ági dédapja, Gonda László református lelkész-tanár, a kiegyezést követően Békés város ’48-as párti országgyűlési képviselője volt. Pap László teológiai tanulmányait Debrecenben kezdte meg, majd a Zürichben, Berlinben és Utrechtben tanult. 1933-ban, huszonöt évesen avatták az Utrechti Egyetemen a hittudományok doktorává. Doktori disszertációjáért a holland királynő kiemelt jutalomban részesítette. Hazatérve előbb segédlelkész Hajdúhadházán, majd hitoktató Budapesten. 1934-ben vette feleségül Antalffy Klárát, házasságukból öt gyermek született. Harmincéves korában, Ravasz László püspök hívására kezdett a Budapesti Református Teológiai Akadémián Ószövetséget tanítani, 1939-től az Akadémia rendes tanára lett az Ószövetség Tanszéken.

- 2 Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945-1963*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, 1992, 276.
- 3 Életrajzához lásd Pap rövid angol nyelvű önéletrajzát (tárolási helye: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 11.f 42.d) – ezúton mondok köszönetet Hornyák Máténak a Pap Lászlóval kapcsolatos levéltári források felkutatásában nyújtott segítségéért

Ebben az évben kapcsolódott be a formálódó nemzetközi ökumenikus mozgalom munkájába, Makay Miklós református lelkész felkérésére,⁴ és vett részt a magyar református egyház képviselőjeként az első nemzetközi ökumenikus ifjúsági konferencián, 1939 nyarán Amszterdamban. A nemzetközi egyházi vérkeringésbe bekapcsolódó fiatal tudós-lelkész olyan, az egyházi diplomácia hamarosan meghatározó személyiségeivel került aktív kapcsolatba, mint a holland származású W. A. Visser't Hooft, a formálódó Egyházak Világtanácsának (EVT) leendő főtitkára, Robert Mackie, a Keresztény Világdiákszövetség főtitkára, Nils Ehrenström, az EVT tanulmányi osztályának igazgatója, Olivier Béguin, a Nemzetközi Bibliatársulat későbbi titkára, vagy Heinrich Hellstern, a svájci protestáns egyházak segélyszervezetének igazgatója. A nemzetközi egyházi életbe újoncként és lényegében véletlenszerűen bekerülő fiatal Pap László friss külföldi ökumenikus kapcsolatai a második világháború kitörését követően hamarosan új jelentőséget kaptak, ahogy a nyugati, európai és amerikai protestáns egyházak nagyszabású felekezeti kezdeményezése is a háború kitörését követően új dimenzióba került.

Amszterdami tapasztalatait követően, 1939-ben kapcsolódott be a Magyar Ökumenikus Ifjúsági Bizottság munkájába, az akkor a Teleki Pál köréhez tartozó fiatal diplomata és református ifjúsági vezető, Soos Géza kezdeményezésére. Soos, aki később Szent-Iványi Domokos közvetlen munkatársaként, majd a Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik vezetőjeként meghatározó szerepet játszott a náciellenes egyházi kapcsolatháló kiépítésében és működtetésében, a későbbiekben is több egyházi akcióban működött szorosán együtt Pappal. Többek között az ő kérésére vette át a fiatal teológiai professzor az Ökumenikus Ifjúsági Bizottság belső személyi feszültségektől terhelt vezetését, és lett hamarosan az Ökumenikus Ifjúsági Bizottság és a Pax Romana római katolikus ifjúsági szervezet együttműködésében létrehozott Magyar Menekültsegélyező Ifjúsági Bizottság elnöke is.⁵

A Menekültsegélyező Ifjúsági Bizottságot eredetileg Lengyelország lerohanását követően, a lengyel menekültek segélyezésére hozták létre, hamarosan azonban feladatköre tovább bővült, és a lengyel menekültek mellett főként a német hadifogoly-, illetve internálótáborokból szökött francia és holland menekültek bújtatásában vállalt fontos szerepet. Id. Antall József, menekültügyi kormánybiztos a béketárgyalásokra készített 1946-os összefoglalójában a Magyar Menekültsegélyező Ifjúsági Bizottságot a lengyel menekülteket támogató legjelentősebb társadalmi szervezetek között vette számba. A dokumentum szerint „a genfi Európai Diáksegélyező Alap (Fonds Européen pour le Secours aux Étudiants) sugalmazására és avval egyetértésben a róm. kath. Pax Romana és a prot. Ökumenikus Ifjúsági

4 Makay Miklós (1905–1977) református lelkész, vallásánár, 1935–39 között az Ökumenikus Ifjúsági Bizottság magyar ügyvivője, nem tévesztendő össze az azonos nevű vegyészmérnökkel, aki a Nitrokémia Rt. mérnökeként, majd cégvezetőjeként a harmincas években Törzsökös Magyarok Budapesti Asztaltársasága néven szervezett baráti összejöveteleket a német megszállás után pedig részt vett az ellenállási mozgalomban.

5 Pap: *Tíz év*, 12.

Bizottság összefogásából jött létre még 1942-ben a Magyar Menekültügyi Ifjúsági Bizottság. Ennek egyetlen célja a Magyarországra került szövetséges menekültek (lengyel, francia, holland, angol, jugoszláv, orosz stb.) társadalmi gondozása volt. A Bizottság kb. 150 ezer pengőt gyűjtött össze társadalmi úton (akkor kb. ugyanannyi svájci franknak felelt meg), s osztott szét pénzben vagy természetbeni adományként karácsonyi, húsvéti ünnepek és egyéb társadalmi összejövetelek alkalmával [...] egészen 1944 végéig”⁶ Soos Géza szerint a Bizottság menekültügyi munkáját valójában a Magyar Függetlenségi Mozgalom kapcsolati hálója segítette.⁷

A református egyházi hálózat sikeres konspiratív mentési akciója volt a nyugat-ukrajnai stanislau-i német hadifogolytáborból Magyarországra szökött magas rangú holland katonatisztek befogadása, majd bűjtatása is. A szövetségesek felé irányuló gesztusként, az első világháborút követően újra megerősödő hagyományos holland–magyar református egyházi kapcsolatokat és ezzel összefüggésben a korábbi ösztöndíjas lelkészek holland nyelvismeretét mozgósító akcióban Pap László és felesége mellett többek között a holland katonatiszthez feleségül ment Csűrös Piroska édesapja, Csűrös István református teológus és gimnáziumi tanár és fia, Szabó Imre budapesti református esperes, a holland támogatásból épített Julianna Iskola igazgató-lelkésze, és leánya, Szabó Éva teológus, Dobos Károly, fasori református lelkész, és az SDG munkatársai, Soos Géza, Kupa László, valamint az unitárius Szentiványi Sándor vettek részt.⁸ A holland katonatisztek befogadása és bűjtatása a német megszállást követően vált igazán kockázatosá, különösen azért, mert az angolszász katonai kapcsolatokkal is bíró tiszték maguk is aktívan bekapcsolódtak a németellenes ellenállásba és a háborúból való kiugrás előkészítésébe.⁹

Pap László nyugati egyházi kapcsolatai 1942–43 folyamán, a Kállay kormány-
nak a szövetségesekkel folytatott titkos tárgyalásaival, béketapogatózásaival egy időben értékelődtek újra fel. Pap két, erre az időre eső, reményteljesnek látszó, de meghíusult nemzetközi egyházi kezdeményezésről tett említést emlékiratában.¹⁰

6 ANTALL József: *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt (1946)*, Budapest, Magyar Orvostörténelmi Társaság Magyar Tudománytörténelmi és Egészségtudományi Intézet, 2019, 47.

7 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) C/230 Soos Géza hagyaték 17. db.

8 Török Bálint adatai szerint 1987-ben Pap László felesége, Szabó Imre lánya és Dobos Károly felesége magas holland állami kitüntetést kaptak a holland katonatisztek bűjtatása elismeréseként. TÖRÖK Bálint: „Emberségről példát” Holland menekültek Magyarországon, *Új Magyarország*, 1992. május 16.

9 MACSKÁSY Pál: A sötétség tenger árja ellen... Holland menekültek Magyarországon a második világháború alatt, in: Bernáth István (szerk.): *Hollandból magyarra. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények*, Budapest, 1986, 189–222.; Pap: *Tíz év*, 13, 50.

10 Uo. 13–14. Pap László emlékiratát a kommunista diktatúra évtizedeiben írta. 1956 utáni meghurcolásának egyik apropóját éppen a „nyugati imperialista egyházi szervezetekkel” való kapcsolattartása adta. Pap László egykori kapcsolati hálójából, az angolszász orientációjú, náciellenes, nem kommunista ellenállásban aktívan szerepet vállalók közül számos jelentős személyiséget korábban perbe fogtak, bebörtönöztek, vagy emigrációba kényszerítettek. Pap László éppen

Az egyik ilyen kezdeményezés Hollandia német megszállását követően, a nélkülöző holland gyermekek számára titkos kormányzati támogatással szervezett egyházi segélyakció lett volna, melynek a megszervezését a Vöröskereszt megbízottjaként bízták volna Pap Lászlóra. Pap emlékiratai azonban arról tudósítanak, hogy a holland gyermeksegélyezési akció meghiúsult, azzal az apropóval, hogy a németek minden holland gyermek üdültetése után tíz német gyermek üdültetését szabták feltételként.

A másik elgondolás, Pap Lászlónak az uppsalai egyetemmel és a svéd vallástörténeti társasággal együttműködésben szervezett svédországi tudományos előadókörútjának terve a Külügyminisztérium Kulturális Osztályáról, pontosabban Soos Gézától indult. Ebben az időben az angolszászokkal való titkos kapcsolatok kiépítésének egyik fontos terepévé vált a semleges svéd főváros, Stockholm.¹¹ A Kállay kormány külpolitikai tapogatózásaival összhangban merült fel a protestáns egyházi kapcsolatok mobilizálásának lehetősége is. Evangélikus egyházi vonalon Wolf Lajost,¹² református egyházi vonalon Pap Lászlót tervezték kiküldeni. Pap emlékirata szerint „ennek a svéd útnak az lett volna a tényleges célja, hogy nemcsak a svéd, hanem rajtuk keresztül az angolszász egyházi, és közvetve a politikai körökkel is vegyem fel a kapcsolatokat.” Pap tervezett svédországi útját a stockholmi magyar intézet által ekkor indított új svéd nyelvű egyházi értesítő első száma már be is harangozta.¹³ Azonban mind Wolf/Ordass, mind Pap egyház-diplomáciai útja meghiúsult, az utolsó pillanatban ugyanis a német konzulátus megtagadta Paptól az átutazó vízumot.¹⁴

A Kállay-kormány óvatos béketapogatózásaitól nem függetlenül került előtérbe a genfi ökumenikus központtal való egyházi kapcsolatok újraélesztése is. A semleges Svájcban működő egyházi szervezetek legális fórumot biztosítottak az egymással szembenálló politikai-katonai szövetségi rendszerekhez kötődő országok diplomatái és egyházi személyiségei számára az érintkezésre és információátadásra.¹⁵ Ezeknek az egyházdiplomáciai kezdeményezéseknek egyik, Pap László emlékirata nyomán jól ismert, balul végződő epizódja volt Ravasz Lászlónak a Visser't Hoof t főtítkárhoz intézett, ám hűvös fogadtatásban részesített *A bolsevizmus veszedeleme* című memoranduma. A genfi kapcsolatok ápolásának másik, legális írá-

ezért rendkívül szükségesnek, messze valódi jelentősége alatt mutatja be a második világháború alatti ellenálló és embermentő tevékenységét és nemzetközi egyházi kapcsolatait, számos részletet homályban hagyva.

11 A Kállay kormány külpolitikájához lásd Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája*, Budapest, Napvilág, 2008. különösen is 50–65. oldalak.

12 Wolf azonos Ordass Lajos későbbi evangélikus püspökkel. Tervezett svédországi diplomáciai kiküldetéséről, céljairól és ellehetetlenítéséről Pap Lászlóhoz hasonlóképpen számol be önéletrajzi írásában. ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985, 146–148.

13 1174/1943. május 6.

14 Bár hivatalos indokot nem kapott, mindazonáltal Pap a Hitler ellenes német Hitvalló Egyház memorandumnak magyarra fordítását és publikálását sejtette az elutasítás hátterében.

15 Joó: *Kállay*, 60.

nyát a formálódó egyházi világszervezet egyre kiterjedtebb menekültsegélyezési programjával való együttműködés jelentette. Az EVT megbízottjaként látogatott Magyarországra a svéd evangélikus lelkész, Nils Ehrenström, aki Pap László, Soos Géza és id. Antall József kalauzolásával 1943-ban látogatta végig a lengyel és francia internálótáborokat és vitt információkat Svájcba a magyarországi egyházak és menekültek helyzetéről.¹⁶ Egyházdiplomáciai gesztusként, Ehrenström magyarországi tartózkodásához időzítve alakult meg a Magyar Ökumenikus Bizottság, melynek kvázi-ifjúsági szerve lett a Pap László vezette Ökumenikus Ifjúsági Bizottság.

A németek közeli vereségével számoló és a háború után újrakezdés lehetőségeit mérlegelő 1943 nyári értelmiségi-politikus találkozók, az SDG református ifjúsági egyesület táborában a népi mozgalom képviselői által megszervezett Szárszói konferencia, illetve az Apor Vilmos püspök által kezdeményezett, a kereszténydemokrácia háború utáni lehetőségeit számba vevő győri találkozó tendenciához igazodva szervezte meg Pap László 1943 decemberében az Ökumenikus Ifjúsági Bizottság első konferenciáját Mátraházán, a béke lehetőségeiről és az egyház etikai funkciójáról. A konferencia széles nemzetközi perspektívát adva, a kor jelentős nyugati egyházi gondolkodóinak a nézeteit közvetítette a magyar protestáns közvélemény felé, a német nyomás ellenében, olyan tételmondatokat megfogalmazva, mint „ha a béke nem is jött még el, a faszizmus távozóban van, s a béketervek erősödőben.”¹⁷ A konferencia résztvevői a Magyar Ökumenikus Ifjúsági Bizottság üzeneteként egy tízpontos deklarációt is megfogalmaztak, melyben többek között hitet tettek az autokrata rendszerekkel szemben a demokrácia, a kisebbségi jogok védelme, a magyarság és a szomszédos népek közötti evangéliumi alapú kiengesztelődés mellett, és a magyar egyházak nevében „mélységesen elítélték azokat az embertelenségeket, amelyeket ennek a háborúnak a során a felszabadított szendvélyek elkövettek”, valamint kijelentették, hogy „evangélium szellemével nem egyeztethető össze, hogy az egyik ember a másikat elnyomja”. A német befolyás és a zsidóüldözés árnyékában megfogalmazott deklarációt bizalmas csatornákon keresztül sikerült Papnak eljuttatnia Genfbe,¹⁸ idehaza pedig, a cenzúrát megke-

16 A svájci kiküldött látogatásának jelentőségét mutatta, hogy azt, mint fontos, pozitív eseményt Antall is kiemelte 1946-os összefoglalójában. Ugyanakkor Radvánszky Antal egykorú bizalmas feljegyzése szerint Ehrenström svájci beszámolója korántsem volt olyan pozitív, mint ahogy azt a magyar fél remélte. Antall: *Lengyel menekültek*, 58.; Pap: *Tíz év*, 15.; MAJSAI Tamás: A magyarországi református egyház és a „svájci” ökumené a Soáh idején. Egy lehetőség lehetetlenségének története, in: Randolph L. Braham – Pók Attila (szerk.): *The Holocaust in Hungary Fifty Years Later*, Columbia University Press, 1997, 457–509, 467–468.

17 n. n. (szerk.): *A keresztény ember a válságban. A Magyarországi Ökumenikus Ifjúsági Bizottság első és második konferenciájának anyaga*, Budapest, 1946, 112.

18 Uo., 116–118. a dokumentum az EVT irattárában is megtalálható: Deklaration der Ungarlandischen Oekumenischen Jugendkommission (Mátraháza den 19. XII. 43.), in: Pierre Beffa (ed.): *World Council of Churches Online: World War II Era Records, Hungary, Youth: 1943–1948.*, Leiden – Boston, Brill, 2015. <http://primarysources.brillonline.com/browse/world-council-of-churches-online-world-war-ii-era-records>

rülve, a legfontosabb magyar református ifjúsági egyesületek lapjaiban hozta nyilvánosságra 1944. március 15-én.

Négy nap múlva azonban a németek megszállták Magyarországot. A náciellenes magyar elit egy részét letartóztatták, másik része illegálitásba vonult, és hamarosan megkezdődött a zsidóság gettóba kényszerítése és deportálása. Mindez Pap László feladatait és nemzetközi kapcsolatait is gyökeresen új helyzet elé állította.

A lengyel menekültek, francia és holland hadifogságból szökött katonatisztek további ellátásának anyagi hátterét Pap emlékiratai szerint kezdetben továbbra is az ellenállás kormányzati apparátusban meghagyott bizalmi embere, Soós Géza biztosította a Külügyminisztérium Kulturális Osztályán keresztül, „aki jó időben tekintélyes összeget utalt ki nekem erre a célra”. Az üldözött zsidók segítésére pedig „részben a Jó Pásztor, részben az OMZSA vonalán Born vöröskeresztes fődelegátuson keresztül kaptam az Egyházak Világtanácsa genfi központjától a szükséges pénzt.”¹⁹ Pap genfi kapcsolatai ezzel új dimenzióba kerültek. Adolf Freudenberggel, a német hitvalló egyház emigrációba kényszerült lelkész-diplomatájával kiépülő kapcsolatát, aki a világháború kitörését követően a formálódó EVT menekültügyi osztályának vezetője lett, emlékirataiban ekként idézte fel Pap László: „Dr Freudenberg levélben engem keresett meg az akkoriban nálunk is kezdődő zsidóüldözések ügyében. És csak egyszer kellett nekik gyors és pontos választ kapniuk ahhoz, hogy máris engem tekintsenek e vonatkozásban magyarországi munkatársuknak. Amikor a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegátusa megkezdte munkáját [Friedrich Born, 1944 májusában érkezett Magyarországra – a szerző], már természetes volt, hogy a Világtanács a zsidó munkaszolgálatosok és egyéb zsidó üldözöttek részére szóló „könyvküldeményeket” (egy kötet könyv = 1000 pengő) hozzám irányítsa továbbításra. Ezeket az összegeket Genfből Radvánszky Antal közvetítette, s itt a Jó Pásztor (Éliás Józsefék), illetve az OMZSA (Földes Ivánék) részére szóltak. A svájci központ „könyvküldeményeire” utaló, az akciót töredékesen dokumentáló néhány levélváltás Budapest és Genf között, illetve a Vöröskereszt és az EVT között, a Nemzetközi Vöröskereszt genfi levéltárában is fennmaradt. Egy 1944. szeptember 25-én datált levélmásolatban például Radvánszky Antal üzent virágnyelven Pap Lászlónak és Géza barátjának (Soos Gézának), hogy minden egyházi anyagot megkapott, és az illetékes hazai, illetve tengerentúli egyházi helyeknek a megfelelő megjegyzésekkel együtt tudomására hozta. Egy másik levélben Freudenberg nyugtázza, hogy megkapta a Jó Pásztorról szóló beszámolót és egy újabb 150 darabos „könyvküldeménynek” a célintézményekbe juttatását kéri Paptól.”²⁰

19 Pap: *Tíz év*, 16.

20 Note pour la Délégation; du C.I.C.R. Budapest. J. E. Scharzenberg ACICR BG 003 48e-02, Freudenberg levele Scharzenberghez 1944. szeptember 25., Freudenberg levele Pap Lászlóhoz 1944. szeptember 5. Lettre envoyée à la délégation de Hongrie; Correspondence échangée avec l'organisation „Bon Pasteur” a Budapest ACICR G 59/2/65.

Pap Lászlónak Friedrich Bornnal a Nemzetközi Vöröskeresztnek a magyarországi zsidómentésben aktív szerepet vállaló delegátusával kiépült kapcsolatáról még kevesebb egykori dokumentum maradt fenn. Born a vészkorszak idején az üldözött gyerekek ellátására és védelmezésére kiépült protestáns gyermekmentő hálózat támogatására és védelem alá helyezésére állította fel a Nemzetközi Vöröskereszt Jó Pásztor néven futó ún. B szekcióját, amely elsősorban a faji törvények miatt zsidónak minősült, keresztény gyerekek védelmével foglalkozott. A Magyar Református Egyház Egyetemes Konventje által létrehozott Jó Pásztor Bizottságot vezető Éliás József a német megszállást követően illegalitásba kényszerült, így az addigra több mint 30 gyermekotthon vezetését Sztchlo Gábor evangélikus lelkipásztor vette át. Randolph Braham professzor, a magyarországi Holocaust történetének egyik legismertebb kutatója Fridrich Born 1945. júniusában Genf-be küldött jelentése nyomán azt írta, hogy „A gyermekek élelmezéséről, elszállásolásáról és biztonságáról a Nemzetközi Vöröskereszt közbenjárásával sikerült gondoskodni; létre is jött erre a különleges feladatra a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti irodájának B szekciója, amely Sztchlo tiszteletes vezetésével, dr. Pétery János és Papp professzor közreműködésével szorosan együttműködött a Komoly Ottó-féle A szekcióval, valamint a Valdemar Langlet vezette Svéd Vöröskereszttel.”²¹ A Braham professzor által is hivatkozott Born jelentés „Papp professzorra” Pap László volt, akit Sztchlo és Pétery János mellett a Jó Pásztor Bizottság munkatársaként nevezett meg a svájci ügyvivő. Pap azt írja emlékiratában, hogy az ostrom alatt „mivel a Nemzetközi Vöröskereszt delegációjához már korábban kiépültek kapcsolataim, így a fődelegátusnak, Bornnak ajánlottam fel szolgálataimat. Born úgy döntött, hogy az addig Sztchlo Gábor által vezetett zsidó és kommunista gyermekek otthonai közül a pesti oldalon lévőket vegyem át az Andrassy úton lévő iroda vezetésével együtt. Így tartozott hozzám a Magdolna utcai Vasas Otthon és a Fasori Evangélikus Gimnáziumban berendezett gyermekotthon, több mint 200 gondozottal.”²² Pap László életének erről az alig ismert epizódjáról, a zsidómentésben vállalt szerepéről rendkívül kevés adat maradt fenn, így arról sincsenek további információink, hogy milyen feladatokat látott el az ostrom alatt a Jó Pásztor intézmények pesti felelőseként, miként felettébb töredékesek Pap Lászlónak az ellenállási mozgalomhoz fűződő kapcsolataira vonatkozó ismereteink is. Szükszavú emlékirata szerint a német megszállást követően került kapcsolatba Szent-Iványi Domokossal, akiről annyit jegyzett meg, hogy „az ügynevezett ifj. Horthy Miklós-féle, vagy másképp „kiugrási irodának” ő volt a lelke. A fontosabb ügyekben március végétől vele tárgyaltam, s ez időben ismertem meg Szent-Miklóssy István vk. őrnagyot is.”²³ Hogy melyek lehettek ezek a „fontosabb

21 BRAHAM, Randolph: *A Népiértés Politikája A Holocaust Magyarországon 2.*, Budapest, 1997, 1149., SZITA Szabolcs (szerk.): *Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfben 1945 június, s. 1., s. a., 100.*

22 Pap: *Tíz év*, 17.

23 Ua.

ügyek”, Pap sajnos nem részletezi. Ugyanakkor az emlékiratainak az ellenállásra vonatkozó rövid szakaszában megemlíti egy rendkívül fontos epizódot. Miután 1944 nyarán egy újabb egyházdiplomáciai kiküldetése is meghiúsult, Soos Géza megkereste, hogy legyen tagja a Magyar Függetlenségi Mozgalomnak a szövetségesek dél-olaszországi főhadiszállására indított titkos tárgyalódelegációjának 1944 decemberében. Pap emlékirata szerint miután az ő egyházi megbízatása Svájcba szült, így az amerikai támaszpontra indított titkos repülőútra maga helyett a Magyarországon rejtőzködő holland katonatisztek egyikét javasolta. A hollandok rangidős tisztje, van Hoetegem főhadnagy javaslatára a nem kevés veszéllyel járó útra J. A. Baron Bentinck hadnagy vállalkozott, akinek a már szintén illegálisban tevékenykedő Soossal való összekötését Pap vállalta magára. A titkos találkozóra Ordass Lajos lakásán került sor.²⁴

A HÁBORÚ UTÁN

Pap háború alatt kiépült és jól működő nemzetközi egyházi kapcsolatrendszerre a háborút követő években is folyamatos maradt, így nem volt váratlan, hogy a külföldi segélyszervezetek teljes bizalmát és elismerését bíró professzort kérték fel 1945 után is az EVT újjáépítési osztályának magyarországi képviselőjére. Hamarosan pedig Ravasz László kezdeményezésére a magyar protestáns egyházak is őt bízták meg az Ökumenikus Újjáépítési Bizottság megszervezésével és vezetésével.

Az Ökumenikus Újjáépítési Bizottságon keresztül folyó nyugati segélyprogram felelősségteljes és sikeres magyarországi koordinálása egyszeriben jelentősen megnövelte Papp László egyházpolitikai súlyát és tekintélyét, protestáns vonalon lényegében a nemzetközi egyházi diplomácia egyik legbefolyásosabb magyarországi személyiségévé emelték. Olyannyira, hogy Pap Lászlóban többen, beleértve magát a püspököt is, Ravasz László lehetséges utódát látták. Közegyházi megbízatásai gyarapodtak. 1946-ban egyházkerületi jegyzővé, 1948-ban pedig zsinati taggá választották. 1947-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánja lett.

Ugyanakkor aktív nemzetközi kapcsolatai révén, különösen az 1946 januárjában tett hosszabb hivatalos Svájci körútja eredményeképpen, amikor személyesen is volt alkalma találkozni az ökumenikus világszervezet meghatározó vezetőivel, valamint a Svájcban maradt magyar diplomatákkal, Pap idejekorán egyértelmű jelzéseket kapott a mértékadó nyugati politikai és egyházi köröknek a Szovjetunió iránt táplált optimizmusáról, valamint arról, hogy az általa képviselt antikommunista értékrend mögött nem áll érdemi nyugati támogatás. Miként Bakácz-Besse-

24 Uo., 16–17.; Soos olaszországi missziójához lásd SOOS GÉZÁNÉ Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soos Gézára*, Budapest, 1989, 109.; TÖRÖK Bálint: Az olaszországi küldetés, *Magyar Szemle Online* 11/4, 2002. augusztus; a holland vonalhoz MACSKÁSY Pál – SÁRHIDAI Gyula: Elloptak egy He-111-et. A harmadik repülés Olaszországba, 1944-ben, *Top Gun*, 1992. október, 8–9.

nyey György, az emigrációba vonult egykori berni követ figyelmeztette: „Magyarországon a politikusok ne számítsanak semmi oroszellenes politika támogatására a Nyugat részéről, mert a Nyugat oroszbarát politikát kíván Magyarországtól.”²⁵ Pap emlékiratai szerint találkozásai során hasonlóképpen „kelet-barátságára” bízta őt Wisser't Hoofft és Fritz Lieb svájci teológus is.

A Nyugat naív optimizmusa és a Szovjetunió által támogatott magyar kommunista politika realitása közötti súlyos különbséget Pap László az egyházi személyek közül az elsők között tapasztalhatta meg. Az általa irányított Újjáépítési Bizottságot ugyanis belekeverték a fiatal demokráciát alapjaiban megrengető első nagy koncepciók persorozatba, a politikai rendőrség boszorkánykonyhájában kiforrott „köztársaság-ellenes összeesküvés” ügyébe. A Horthy korszak egyik meghatározó titkos szervezete, a Magyar Testvéri Közösség tevékenysége köré szőtt koncepciók vád sorozat elsősorban a kisgazdapárt jobboldalára és centrumára mérte a legnagyobb csapást. A per folyamán azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kommunista párt irányítása alatt álló politikai rendőrség nem csupán a politikai ellenfelek, hanem a nemzeti ellenállásra potenciálisan alkalmas társadalmi csoportok elleni csapásra és kapcsolati hálóik felszámolására is készült. Így a nyomozás során az egyházakra, köztük a református egyházra, és annak vezetésére is szép számban gyűltek terhelő anyagok a politikai rendőrség irattárában. Az egyik ilyen protestáns szál, amely a köztársaság elleni összeesküvés perének előkészítésekor sajtónyilvánosságot is kapott, éppen a Pap László által vezetett Ökumenikus Újjáépítési Iroda volt. A *Szabad Nép* 1947. január 26-ai számában az „összeesküvők gazdasági szervezeteit” leleplező cikk az Egyetemes Egyháztanács Újjáépítési Irodáját a Magyar Közösség gazdasági fedőszerveként bélyegezte meg. „Az összeesküvőknek döntő szavuk volt az Egyetemes Egyháztanácsnál is. A genfi Egyházi Világtanács háromszázezer dollárt és havi hatvanezer svájci frankos újjáépítési kölcsönt szavazott meg a magyarországi egyháztanácsnak. Erre az akcióra is rá tették a kezüket: az egyháztanács vezetője Héder János lett, s ugyanott dolgozott Szent-Miklós István, a letartóztatott vezérőrnagy és Tóké Kálmán, a volt főhadnagy. A befutó összegek felett ők rendelkeztek – nem kétséges, hogyan.”²⁶

A későbbi per vádlottjai közül valóban az Újjáépítési Bizottság munkatársaként dolgozott Héder János, Szent-Miklós István és Képes-Harjay András százados is,²⁷ akiket Pap László részben az ellenállási mozgalomból személyesen ismert,

25 Pap: *Tíz év*, 29.

26 GYÖRGY István: Láncoltak, feketézöttek, zsaroltak, busás haszonnal kereskedtek az összeesküvők gazdasági szervei, *Szabad Nép*, 1947. január 26.

27 Visszaemlékezésében Pap László részletesen írt erről: „Amikor az újjáépítési iroda megválasztott a főtitkárnak, s rám bízta az újjáépítési osztály megszervezését, mind a református, mind az evangélikus egyház részéről kértem egy-egy gazdasági szakértőt. A református egyház Muraközy és Victor Erzsébet javaslatára dr. Héder Jánost, az evangélikus egyház Purgly Lajost jelölte mellém. Héder régebben a külkereskedelmi banknak volt az igazgatója. Titkárnőnek Szent-Iványi Domokos javaslatára Bodolay Klárát vettem magamhoz. A gazdasági főnöki állásra Héder Szent-Miklós István vezérkari őrnagyot, Purgly pedig Faragó Edét, a cserkészszövetség egykori vezetőjét javasolta. Mivel

részben ezen a kapcsolati hálón keresztül kerültek a látókörébe. Sőt, visszaemlékezése szerint Szent-Miklössy javaslatára tervbe vették, hogy Donáth Györgyöt, a főper később kivégzett elsőrendű vádlottját is alkalmazzák az újjáépítési irodában. Mindezek ellenére semmilyen bizonyíték nem került elő arra nézve, hogy az Újjáépítési Iroda a Magyar Közösséget pénzügyi támogatásban részesítette volna. Az ÁVÓ-nak ugyanakkor kapóra jött, hogy a szintén a Magyar Közösség bázisaként számontartott, Soós Géza vezette SDG Kálvin téri irodája adott otthont a Pap László vezette Újjáépítési Bizottságnak is. Így megkezdődött az esetlegesen felhasználható terhelő adatok gyűjtése az Újjáépítési Irodára mint a közösségi tagok találkozóhelyére. „Egy külügyi csoportba osztottak be, és ettől kezdve az Egyetemes Egyháztanács Kálvin téri helyiségeiben jöttünk össze, Magyar Közösség-i tagok, körülbelül három esetben. Itt többek között jelen volt Soós Géza, Hőgye Mihály, Czákó József, Kupa László.”²⁸ Sőt, a politikai rendőrség terhelő vallomásokot gyűjtött magának Pap Lászlónak a közösségi tagságáról is. „Kiss Károlynál egy ízben neveket láttam feljegyezve, akiknek az avatását ő külön intéztette, és ezekből a következőkre emlékszem: Papp László, az Egyetemes Egyház Tanács főtitkára (Kálvin tér 8.), Alföldy Alajos.”²⁹ Noha Pap magyar közösségi tagságáról nincsenek egyértelmű adataink, az körvonalazható, hogy elsősorban Soos Géza révén, aki a Magyar Közösség vezetői közé tartozott és többek között a református egyházi szervezetek, valamint az ellenállási csoportok között tartotta a kapcsolatot, Pap László is részesévé vált annak a kapcsolati hálónak, amely a második világháború alatti ellenállásban és embermentésben is együttműködött, s melynek a Magyar Közösség az egyik bázisa volt. Ennek a kapcsolati rendszernek az esetleges kriminalizálása a politikai rendőrségnek nem jelentett volna komoly kihívást. A kommunista párt politikai-taktikai megfontolásai miatt azonban végül sem a katolikus, sem a protestáns egyházi szálát nem használták fel a perben. Pap Lászlót ki sem hallgatták, ugyanakkor fokozatosan az egyházi közélet perifériájára szorították.

Faragó politikai múltját veszélyesnek tartottam, így választásom Szent-Miklössyra esett. Róla annyit tudtam, hogy Soós Géza baráti köréhez tartozik, és hogy a nyilasok elítélték, s akkoriban tért vissza Németországból, ahová a németek mint elítéltet hurcolták. Emlékeztem rá, 1944 őszén Tóth István-nal, Kiss Sándorral és Soós Gézával az ő lakásán jöttünk össze akkor, amikor ő már börtönben ült. [...] Ezt a választást alapjában véve később sem bánhattam meg, még akkor sem, amikor Szent-Miklössy az összeesküvés perrel kapcsolatban az egész ökumenikus újjáépítési munkát rendkívül nehéz helyzetbe hozta. [...] A munka előrehaladása egyre több munkaerő beállítását tette szükségessé: Ordass püspök ajánlatára Képes-Harjay András őrnagyot szállításvezetőnek, Várady Szabó Lajos mérnököt az építési osztály vezetőjének, Györy Istvánt gépkocsivezetőnek, Hartai Jánost előbb altisztnek, majd raktárkezelőnek.” Pap: *Tíz év*, 34–35.

28 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-2000/15., 481. Szabados Mihály kihallgatási jegyzőkönyve.

29 ÁBTL 3.1.9. V-2000/7., 1947. január 13., 126. Bálint Sándor kihallgatási jegyzőkönyve.

Miután 1948 tavaszán Ravasz László püspököt Rákosi Mátyás közvetlen irányításával, nyílt politikai nyomással lemondásra kényszerítette,³⁰ a kommunista térhódítást ellenző egyházi vezetők kiszorítása is megindult. 1948 augusztusában Pap László az Egyházak Világtanácsának amszterdami alakuló gyűlésén még a Magyar Református Egyház hivatalos delegációjának tagjaként vehetett részt. Sőt, széles körű nemzetközi kapcsolatainak és megbecsültségének köszönhetően előbb a Református Világszövetség végrehajtó bizottságának, majd az EVT alakuló ülésén a szervezet Központi Bizottságának tagjává választották. Azonban hiába töltött be kiemelkedő nemzetközi egyházdiplomáciai pozíciókat, 1949-től nem kapott útlevelet, a szervezet ülésein nem vehetett részt. Itthon nem engedték publikálni,³¹ az Ökumenikus Újjáépítési Iroda vezetéséről kénytelen volt lemondani. A pártállami egyházpolitikát kiszolgáló új egyházvezetés, Bereczky Albert és Péter János az egyházak kontrolálására létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal vezetőivel egyeztetve, Papot a közegyházi fórumokról teljesen kiszorította, ugyanakkor lehetővé tették számára, hogy az akkor súlytalannak tekintett teológiai akadémia falai közé visszavonulhasson.

A Teológiai Akadémia dékánjaként azonban a „séf” – ahogy diákjai nevezték – szellemi-lelki oázist teremtett. A Rákosi diktatúra legnehezebb éveiben egy egész teológusgeneráció számára biztosította a teológiai tudományok és a lelkészképzés szinte teljesen zavartalan, ideológiamentes működését.

„A Teológián Pap László hihetetlen védelmet jelentett. Ő megpróbálta kizárni mindazokat a külső hatásokat, amik valami módon befolyásolhatták volna a tanulásunkat és a munkánkat. Ilyen értelemben ő volt a védőbástya, hogy semmi ilyesmi ne kerüljön be, de nyilván arra is törekedett, hogy senki se kapcsolódjon be olyan dolgokba, ami nem ehhez való. A reális helyzetfelmérést viszont mindig a tudásunkra hozta, és elmondta az ezzel kapcsolatos véleményét, tehát ő egy nagyon jó vezető volt, aki tényleg kézben tartotta a dolgokat, de úgy, hogy szinte észre se lehetett venni – és mégis mindenki elismerte.”

– emlékezett vissza egykori tanítványa.³²

1949-től a Teológia Dékánjaként kapta meg a Ráday Könyvtár vezetésének feladatát. Miként a kiváló történész, Benda Kálmán Pap Lászlóról írott nekrológiájában fogalmazott, a könyvtár „ekkor vált nemcsak a református egyház, hanem az egész

30 LÁNYI, Gábor: „Inkább okos voltam, mint erős”. Ravasz László lemondatásának körülményei (1948), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések*, Budapest, Dunamellemi Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem – Kálvin Kiadó, 2023, 49–52.

31 A Teológia általa szerkesztett évkönyve Buday neve alatt jelenhetett meg, az amsterdami világgyűlésre írt cikkét név nélkül közölték stb.

32 Korsós István életútinterjú, készítette Németh László, 2011.: http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/korsos_istvan_eletutinterju.pdf

magyar művelődés számontartott és megbecsült intézményévé.”³³ Pap Lászlónak köszönhetően az ötvenes években olyan védett, a korban szinte egyedülállóan független tudományos műhely jöhetett itt létre, mely menedéket nyújtott és egyúttal lehetőséget adott félreállított világi szakembereknek és háttérbe szorított egyházi munkatársaknak.³⁴ Ezen a bázison jött létre 1955-ben a könyvtár és levéltár egybekapcsolásával a Ráday Gyűjtemény, melynek főigazgatójává Pap Lászlót nevezték ki. A Gyűjtemény főigazgatójaként jelentős erőfeszítéseket tett, hogy egy olyan tudományos műhely alakuljon ki, amely nemcsak a lehanyagolt protestáns egyháztörténeti kutatásoknak adott új lendületet, hanem a kommunista emlékezetpolitikai törekvésekkel szemben igyekezett erősíteni a református egyház kulturális szerepvállalásának, valamint a nemzeti művelődésben betöltött szerepének hiteles történeti emlékezetét.

1953, Sztálin halála újabb fordulópontot jelentett Pap László pályáján. A Sztálin halálát követő erjedés az egyházon belül is egyre inkább felszínre hozta a politikai, személyi, morális és gazdasági válságot, valamint az új egyházvezetésen belüli klikkharcolatokat. Így merült fel az egyházi válságkezelés levezénylésére a korábban félreállított, de továbbra is nagy tekintélynek örvendő, nemzetközi szinten is hiteles professzor beemelése az egyházvezetésbe. A kezdeményező, Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal cinikus vezetője Pap nehéz anyagi helyzetének rendezésével, külföldi kapcsolatai újraindításának ígéretével igyekezett rávenni, hogy az egyházvezetés pazarló gazdálkodása miatt kialakult, botránnyal fenyegető súlyos pénzügyi válságában rendet teremtsen. 1954-ben Papot a Dunamelléki Református Egyházkerület főjegyzőjévé, lényegében Bereczky Albert püspök helyettesévé választották.³⁵ Az egyházpolitikai válságkezelés jegyében engedélyezték számára, hogy az EVT soron következő evanstoni nagygyűlésére, a református egyház delegációjának tagjaként ő is kiutazhasson az Egyesült Államokba, és így felélénkítse nemzetközi kapcsolatait. Az út azonban a delegációt vezető Bereczky és Péter János számára rendkívül kínos diplomáciai helyzeteket eredményezett.³⁶

Pap dékánása alatt került sor a Budapesti Református Teológiai Akadémia centenáriumi ünnepségére 1955 szeptemberében, amikor az ide érkezett nyugati egyházi személyiségek titkon tudomást szerezhettek az akkor egy hónapja tartóztatott két tiszántúli segédlelkész esetéről, akiknek az volt a „bűnük”, hogy memorandumot szerkesztettek (és juttattak el többeknek) a kötelező tsz-prédikációk ellen. S ekkor jutott el – szintén konspiratív körülmények között – néhány nyugati meghívotthoz a budapesti teológusok – Pap László tanítványai – és lelkészek ál-

33 BENDA Kálmán: Pap László búcsúztatása, in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 6*, Budapest, 1989, 349–350.

34 SZATMÁRI Judit: *Kulturális ellenállás az egyházi gyűjteményekben. A Ráday Gyűjtemény élete az 1950-es években*, kézirat.

35 LÁNYI Gábor: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2020, 26.

36 Pap: *Tíz év*, 96–120., Pap és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolatához lásd HAJDÚ Éva: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata, *Egyháztörténeti Szemle* 12(2011/3).

tal készített Hitvalló Nyilatkozat, amelynek mintájául a hitleri Németországban üldözött Hitvalló Egyház híres Barmeni Nyilatkozata szolgált. A nyilatkozat szerzői határozottan felemelték a hangjukat az egyházkormányzat teológiai állásfoglalásaival és antidemokratikus hatalomgyakorlásával szemben. Ezek a tiltakozó megmozdulások a párt politikáját kiszolgáló egyházi vezetéssel szembeni bizalmi válság mind nyilvánvalóbb jeleit mutatták. A megújulást követelő, a hivatalos egyházat teológiai és egyházkormányzati szempontból egyaránt élesen bíráló lelkesi és világi csoportok súlyát növelte, hogy a tiltakozások eljutottak azon nyugati egyházvezetőkhez is, akiket a kommunista egyházpolitika sikerének, nemzetközi elfogadottságának, a vallásszabadság demonstrálásának szándékával Magyarországra szervezett nemzetközi ökumenikus rendezvények résztvevőiként hívtak 1955 őszen, majd 1956 nyarán Magyarországra.

1956 nyarán az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága mintegy száz küldött részvételével soros ülést tartotta Galyatetőn. A rendezvényt a pártállammal együttműködő egyházi vezetők számára több igen kellemetlen esemény zavarta meg. Nemcsak a Hitvalló Nyilatkozat további illegális terjesztése, hanem, hogy Pap László kezdeményezésének és ügyes taktikájának köszönhetően elkerülhetlenné vált, hogy Galyatetőre egy látogatás erejéig meghívást kapjon a Leányfalu visszavonultságban élő Ravasz László is. Ravasz galyatetői látogatása előtt „Memorandum a református egyház helyzetéről 1956 nyarán” címmel igen kritikus helyzetértékelést készített. Írását – az illegalitás vádját elkerülendő – megküldte mind az ÁEH-nak, mind az egyházvezetésnek, s ennek alapján tartott beszámolót az EVT ülésén is, nem kis viharokat kavarva az egyházvezetés és az állami egyházpolitika berkeiben. Pap az EVT galyatetői tanácskozását arra is felhasználta, hogy a nemzetközi figyelemre hivatkozva közbenjárjon két letartóztatott református személyiség, Pap Béla karcagi lelkész és Teleki László egykori KIE-vezető szabadon bocsátása érdekében.

1956. A FORRADALOM ÉS A MEGTORLÁS

1956 ősze a református egyházat is meglehetősen forrongó, feszült állapotban érte. A politikai hatalom erjedésével és a társadalmi mozgolódásokkal egy időben a református egyházban is egyre nyíltabban fogalmazódtak meg az egyház lelki-szellemi-személyi megújulását sürgető követelések. A Budapesten megindult harcokban a református egyház képviselői szervezeten nem vettek, nem vehettek részt, a nem fegyveres segítségnyújtásban, sebesültápolásban azonban igen. Így például Pap László diákjai körében véradást szervezett.³⁷

A református egyházban a forradalom alatt – az egyházügyi hivatal későbbi összesítése szerint – 31 „államhű” vezető mondott le, vagy távolították el, köztük a két püspököt, Péter Jánost és Bereczky Albertet, továbbá a zsinat világi elnöki

37 Pap: *Tíz év*, 174.

tisztét betöltő, törvénytelenül kinevezett Kiss Rolandot. A forradalom napjaiban a református egyházban a legjelentősebb eseményt a Magyar Református Egyház Országos Intéző Bizottsága, illetve a kebeléből kinőtt Református Megújulási Mozgalom³⁸ életre hívása jelentette, ami az egyházi közvélemény egészét átható, az egyházi törvényesség helyreállítását, az egyház teológiai, szervezeti és személyi megújításának elősegítését céljával kitűző változtatási törekvéseket terelte mederbe. Az Intéző Bizottság november 1-én alakult meg a Budapesti Református Teológiai Akadémia Ráday Kollégiumában, és kérte föl Ravasz László nyugalmazott püspököt, Pap Lászlót, a teológia dékánját, egyszersmind a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökhelyettesét, valamint Kardos Jánost, az Egyházkerület 1948-ban törvényesen megválasztott, de lemondásra kényszerített főgondnokát, hogy vállalják el a gyakorlatilag vezetés nélkül maradt egyházban az egyházkormányzói teendők ideiglenes ellátását a törvényes tisztújításig. Ugyanezen a napon Ravasz László és Pap László sokak számára irányt mutató országos rádiónyilatkozatban üdvözölték a forradalmat és tudatták a református közvéleménnyel az Intéző Bizottság életre hívását. A Mozgalom programját Ravasz László foglalta össze, és 1956. november 13-án körlevelében küldte ki minden gyülekezetnek. A helyi közösségek válasza egyedülálló volt. Néhány héten belül a presbitériumok óriási többsége, mintegy 1200-ból közel 900 írásos határozatban foglalt állást a Megújulási Mozgalom, és név szerint Ravasz László, valamint Pap László mellett. A református egyházban kibontakozó Megújulási Mozgalom tevékenysége és a gyülekezetek egyöntetű támogatása szervesen illeszkedett a november 4-ét követő „második forradalom” történetébe is. Hiszen, miközben 1956. november 4-én a szovjet csapatok nagy horderejű támadása néhány nap alatt szétzúzta a budapesti felkelők fegyveres ellenállását, s a forradalom elvesztette legfontosabb politikai központját is, a magyar társadalomnak a forradalom alapvető célkitűzéseivel azonosuló túlnyomó része nem érezte úgy, hogy minden elveszett. A szovjet támogatással hatalomra kerülő Kádár-kormánnyal szemben elsöprő politikai, társadalmi ellenállás bontakozott ki. A Megújulási Mozgalom a fegyveres ellenállás leverését követően közel két hónapig folytatta tevékenységét. A gyülekezetek elszántságát mutatta, hogy az egyre tornyosuló akadályok, a mind fagyosabbá váló közhangulat és az egyházpolitikai helyzet megmerevedése ellenére még 1957 februárjának közepén is 44 új csatlakozóról tettek jelentést, akik nyíltan vállalták a támogatást, miközben az országban már megindultak a stáriális perek, internálások, letartóztatások, munkahelyi elbocsátások.

38 A Megújulási Mozgalom tevékenységének legfontosabb dokumentumaihoz lásd KÁNÁSI Szabolcs – HORVÁTH Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés: Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-es esztendőke történetének kutatásához I–II.*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 2008.; KISS Réka (szerk.): *Kelt mint fent. Iratok a református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007.; LADÁNYI Sándor: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006.

A forradalom leverését követően az újonnan felálló egyházügyi hivatal 1956 novemberében még Pap Lászlót tekintette egyedül tárgyalóképes egyházvezetőnek. Pap és az Egyházügyi Hivatal régi-új robotosa, Horváth János között az első megbeszélésre november 27-én került sor. Horváth taktikája ebben a korai időszakban még az volt, hogy az egyházi közvéleményben nagy népszerűségnek örvendő és hiteles személyiségnek tekintett dékánt próbálja az egyházi konszolidáció ügyének megnyerni, hogy Pap László személyes erkölcsi és egyházpolitikai tökéjére támaszkodva csendesítse le a református egyházban forrongó hangulatot és legitímálja az új egyházpolitikát. A dékán azonban nem volt hajlandó az újra kiépülő diktatúrával közösséget vállalni, s így megindult ellene a mind nyíltabb támadás. Olyannyira, hogy hamarosan a forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás idején a református egyházzal szemben indított állambiztonsági operációknak egyik legfontosabb célpontjává vált.

Miként Ravasz László már a Horváth Jánossal december 20-án történt találkozása után papírra vetette „Pap László, úgy látszik az első számú ellenség, őt akarják bűnbaknak feltüntetni, mert félnék tőle és nyílt, őszinte, szókimondó egyénisége, kissé elkényeztetett és bizantinizmussal enyhén kezelt érzékenységre bízalmas.”³⁹

Miközben 1957. január 21-én a Megújulási Mozgalom még zsúfolásig megtelt teremben tanácskozott az egyházi kibontakozás lehetőségeiről, az állambiztonság is feléledt tetszhalott állapotából, igyekezett mihamarabb újjászervezni a forradalom alatt szétzilált ügynökhálózatát és bizonyítékokat gyűjteni egy, a Megújulási Mozgalom ellen esetlegesen indítandó akcióhoz. Legaktívabb református egyházi forrása kezdetben a Tolnai Lajos fedőnevű ügynök volt.⁴⁰ Pap Lászlóról és a református egyház 56-os helyzetéről a fennmaradt dokumentumok szerint először 1957. január 18-án, egy Tolnai nevén jegyzett, nyolc sűrűn gépelt oldalt kitevő jelentésből tájékozódhatott az újjászerveződő politikai rendőrség. A kimerítő, kvázi-feljelentéssel is felérő, a kialakuló kádári ellenforradalmi kánon érvrendszerét használó jelentés szerint:

39 Ravasz László feljegyzése: „Beszélgetésem Horváth Jánossal az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével 1956. december 20-án” Sárospataki Református Kollégium Levéltára (továbbiakban SRKL), Ravasz László-hagyaték.

40 Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásként szolgáló ún. 6-os kardon szerint Tolnai fedőnéven 1956. augusztus 2-án szervezte be Bakonyi Lajos áv. százados Tóth Károlyt, a református teológia akkori hallgatóját. Egy 1960-ban kelt Tolnairól szóló állambiztonsági értékelés elégedetten jegyezte meg, hogy „az ellenforradalom után az ÁEH-on keresztül elértük, hogy az ügynök lett a református egyházon belül a Külügyi Osztály vezetője.” Jelentés a református egyház vonalán foglalkoztatott ügynökségről 1960. április 11. ÁBTL 3. 1. 5. O-13586/1 9. Tóth Károly 1977-től 1991-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, 1971–1978-ban a Keresztyén Békekonferencia főtájkára, 1978 és 1990 között elnöke. 1971–1978 Egyházak Világtanácsa Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottságának, és a Nemzetközi Keresztyén Újságírók Szövetségének, 1978-tól 1991-ig az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának, majd a 16 tagú Végrehajtó Bizottságának a tagja. 1977 és 1990 között a Református Világszövetség alelnöke.

„Pap László ellenforradalmi tevékenysége messze visszanyúl az októberi események elé. Az Egyházak Világtanácsának a nyomására került az egyházi vezetőség élvonalába. Attól a pillanattól fogva mindinkább nyíltan és világosan képviselte megbízójának s rajta keresztül a nemzetközi imperializmusnak az egyházakon keresztül érvényesíthető érdekeit... Az októberi események alatt elérkezettnek látta a régen várt alkalmat Ordással együtt tevékenységhez kezdett. Fedezetül behozta az egyházba Ravaszt, de az ún. intézőbizottság minden döntését és cselekedetét ő sugalmazta és diktálta. Mindent támogatott, ami a szocialista államrend megdöntését célozta. Alapmagatartása az októberi események előtt is ellenforradalmi volt és az októberi események alatt pedig nyíltan is azzá lett.”⁴¹

Január végére a Megújulási Mozgalom működését mind államhatalmi, mind egyházi részről lehetetlenné tették, intézményeit, eredményeit felszámolták. Az Egyetemes Konvent elnökségi tanácsa 1957. január 26-án határozatot hozott, amely szerint az 1956. október 23-i státust kell visszaállítani. Január 31-én a nem sokkal korábban az ÁEH által még lehetséges püspöknek tekintett Pap László a dékáni tisztségből is lemondásra kényszerült. Február 9-én Ravasz Lászlónak is el kellett hagynia a fővárost, visszavonult Leányfalura. Február 18-án az Egyetemes Konvent elnökségének körlevele kimondta a magyar református egyház „éles elhatárolódását az ellenforradalmi törekvésektől”, és tájékoztatta a gyülekezeteket a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalával folytatott tárgyalásairól.

Párhuzamosan, a mind magabiztosabbá váló hatalom 1957 februárjában elérkezettnek látta az időt, hogy az egyházpolitikai kérdéseket a pártvezetés szintjén is napirendre tűzze. Az egyházakkal szemben folytatott politika általános kereteinek, az aktuális egyházpolitikai gyakorlatnak, az egyházakra kiterjesztett megtorlásnak a megvitatása az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának (IIB) 1957. március 5-i ülésén került terítékre. Az ülésen Horváth Jánosnak, az Egyházügyi Hivatal vezetőjének február eleje óta érlelődő, és több ízben módosított egyházpolitikai előterjesztését vitatták meg.

Horváth az első tervezetét még 1957. február 7-i dátummal készítette, amelyet ekkor három politikusnak, Marosán György és Kállai Gyula mellett a még püspöki hivatalát is betöltő, de már a Kultúrkapcsolatok Intézete kormány megbízottjaként tevékenykedő Péter Jánosnak küldött meg véleményezésre. Az előterjesztés, amelyet a március 5-i IIB elé terjesztett javaslat alapja lett, az első változatban még

41 Tolnai fedőnevű ügynök jelentése 1957. január 22. ÁBTL 3.1.2 M-24600. 66. A dokumentum géppel írt tisztázata, melynek alján Tolnai fedőneve szerepel, de saját kezű aláírása nem. Úgy ez, mint a későbbi jelentések nyelvezete arra enged következtetni, hogy élő szóban elhangzott jelentések lejegyzését, esetleg magnószalagra felvett jelentések tisztázott leíratát olvashatjuk. Az ügynök munkadossziéjában a későbbi időszakokból találhatók saját kezűleg aláírt jelentések is. Bővebben lásd Kiss Réka: Református dékán a kommunista állambiztonság célkeresztjében. Adalékok a Pap László ellen indított állambiztonsági akciókhoz, in: Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen: teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – l'Harmattan, 2018, 231–247.

igen részletesen tárgyalta a református egyházon belüli ellenforradalmi állapotokat is, részletesen kitérve a „politikai reakció szolgálatába álló” egyházi ellenállásnak, a Református Megújulási Mozgalomnak a tevékenységére. Ebben az előterjesztésében az egyházpolitika közvetlen feladatai között Horváth nyolc, a Megújulási Mozgalomban aktív szerepet vállaló, ismert budapesti református lelkész, „a református egyházban illegális tevékenységet kifejtő vezető csoport” közbiztonsági őrizetbe vételére is javaslatot tett, így Joó Sándor paraszéri, Gyökössy Endre újpesti, Békési Andor ócsai, Széles László Pozsonyi úti, Domján János józsefvárosi lelkész és Nagy Barna teológiai professzor mellett Ravasz László püspök és Pap László teológiai dékán internálására.⁴² Az előterjesztés következő, javított változata február 26-ára készült el. A közvetlen intézkedések között változatlanul szerepelt a református lelkészek „állami eszközökkel való elszigetelésére” tett javaslat, de immár konkrét nevek nélkül.⁴³ Ugyanakkor, egy szintén február 26-ára datált feljegyzésében Horváth a fent említett református lelkészek lefogásának jóváhagyását kérte Kállai Gyulától, akként módosítva a február eleji listát, hogy az őrizetbe veendő lelkészek között már nem szerepelt Ravasz László, Pap László és Nagy Barna neve. „A fenti személyek őrizetbe vétele nem okoz jelentősebb problémát, mert nem tekintélyes és vezető személyek, hanem a reakciós törekvések szervezői, gyakorlati végrehajtói szerepet töltenek be.” – ajánlotta Horváth Kállai figyelmébe a módosított listát, majd kézírással a levél végére biggyesztette, hogy „a jóváhagyás után azt minden további nélkül végre tudjuk hajtani, mert elő van készítve.”⁴⁴ A Megújulási Mozgalom tagjainak internálásáról tehát Kállai Gyula, az MSZMP KB frissen kinevezett titkára személyesen döntött. Kállainak az IIB ülésén elhangzott mondatai ugyanakkor jól mutatták, hogy a hatalomnak továbbra sem állt érdekében a nyílt megtorlás, a Pap Lászlót és Ravasz Lászlót is felvonultató bírósági eljárás. Ehelyett a kevésbé ismert, de – Kállai szavaival élve – nyíltan ellenséges papok internálásával megtették az első lépéseket „az egyházak közötti eltérő bánásmód” politikájának megalapozására. Ez a politika előrevetítette, hogy a református egyházra csakúgy, mint egy évtizeddel azelőtt megint a példásan együttműködő egyház szerepét osztották, s az 1945–48 közötti egyházpolitikai gyakorlatot aktualizálva az egyház megtöréséhez újfent az egyház belső megosztásának eszközéhez nyúltak: nem az egész egyházat, hanem annak „legreakciósabb” – most ellenforradalmi – személyiségeit támadták, másfelől pedig a potenciális egyházvezetőket igyekeztek megfélemlítéssel, zsarolással és – a politikai érdekeket nem sértő – gesztusokkal betörni.

42 Előterjesztés az egyházpolitikai helyzet rendezésére. 1957. február 7. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) XIX-A-21-d-0011/1957 2. db.

43 Előterjesztés az egyházpolitikai helyzet rendezésére. 1957. február 26. MNL OL XIX-A-21-d-0011-2/1957 2. db.

44 Horváth János levele Kállai Gyulához 1957. február 26. MNL OL M-KS-288. f. 49/ 1. őc. 261. illetve MNL OL XIX-A-21 d- 0013/1957/ 2. db.

A pártvezetés márciusi döntése, és az internált lelkészek szabadlábra helyezése koránt sem jelentette azt, hogy a politikai rendőrség lezártnak tekintette volna a Megújulási Mozgalom és Pap László ügyét, és ne dolgozott volna tovább az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás előkészítésén. A református reakciót feldolgozó ügyosztály szorgalmasan gyűjtötte a terhelő adatokat és szötte tovább egy bármikor aktualizálható, előhúzzható per szárait. 1957 elejére befejeződött a politikai rendőrség reorganizációja, a BM Politikai Nyomozó Főosztályának keretében felállt az egyházi ügyeket is kézben tartó Belső Reakció Elleni Harc Osztálya, áprilistól Hollós Ervin vezetésével, az egyházügyi hivatallal, valamint a pártvezetéssel párhuzamosan az újjászerveződő politikai rendőrség is nagy lendülettel indította meg az egyházakat sújtó megtorlás előkészítését. 1957 májusában Bakonyi Lajos rny. százados már ismételten javaslatot tett, hogy Pap Lászlót, aki „aktív szervezője volt az egyházi ellenforradalomnak a meglévő bizonyítékok alapján állítsák népbíróság elé”, több más lelkészt pedig tiltsanak ki Budapest területéről, és helyezzenek rendőri felügyelet alá.⁴⁵ A Bakonyi által szorgalmazott bírósági eljárásra nem került sor, azonban alig egy hónappal később újabb „terhelő adatokat” sikerült Pap Lászlóval szemben prezentálni, ezúttal is a Tolnai fedőnevű ügynök segítségével. Tolnai 1957. július 10-én adott jelentésében ismét hosszasan tárgyalta Pap László helyzetét. Először Heinrich Hellsternnek, a svájci protestáns egyházak segélyszervezete igazgatójának magyarországi látogatásáról, illetőleg Hellsternnek Kádár Imrével, a budapesti teológiai ökumenika tanárával folytatott beszélgetéséről adott jelentésében tért ki a volt dékán magatartására és nyugati kapcsolatrendszerére: „addig amíg Ordass – Pap – Visser't Hooft kapcsolatban van, Pap László befolyását csökkenteni nem lehet, legfeljebb a fiatalok mögé szorítani, addig pedig amíg ez így van, az egyházi élet teljes felfordult állapotában javulás nem fog bekövetkezni, sőt inkább még mindig a ref. egyház helyzete és azért, mert a Pap László féle ellenállást, annak tagjait és képviselőit még nem számoltuk fel, Ordassban állandó összekötőt és példát látnak, sőt reményt Pap László rehabilitációjára [...]”⁴⁶

Tolnai jelentései újfent felettébb hasznosak voltak az állambiztonság számára. Legfőképpen azért, mert úgy tűnt, a jelentések végre kellő muníciót biztosíthat a Pap Lászlóval szembeni fellépésre. Legalábbis, Zsiga Ferencnek, a BM klerikális reakció elleni elhárítást végző alosztályvezető-helyettesének Tolnai ügynökjelentéséhez fűzött kézzel írt megjegyzése szerint „Papp (sic!) László személyére internálási jav-t készítettünk.” Nem kevésbé beszédes Tolnai tartótisztjének, Bakonyi Lajos századosnak a jelentéshez fűzött, az állambiztonság szerepére utaló megjegyzése sem, aki szerint „Pap László teológiai dékánt viselt tisztsége alól felmenttük (sic!).”⁴⁷

45 Javaslat a Ref. egyház ellenforradalmi elemeinek felszámolására. 1957. május 27. ÁBTL 3.1.5. O-13586/2 19.

46 Tolnai fedőnevű ügynök jelentése 1957. július 10. ÁBTL 3.1.2 M-24600. 180.

47 Tolnai fedőnevű ügynök jelentése 1957. július 10. ÁBTL 3.1.2 M-24600. 180.

A folyamatosan folytatódó ügynökjelentések azontúl, hogy a legfelsőbb egyházi viszonyokba, személyi konfliktusokba, vacsoraasztal melletti magánbeszélgetésekbe avatták be a református egyház bomlasztására szakosodott állambiztonsági tiszteket, még inkább kiszolgáltatta az egyházat a politikai rendőrség játszmáinak, egyúttal újabb érveket adtak a Pap Lászlóval szemben tervezett állambiztonsági operációk szükségességéhez. Tolnai tartótisztje, Bakonyi Lajos értékelése szerint „Pap Lászlóra jellemző, hogy külföldi összeköttetését most felhasználja arra, hogy bázist teremtsen maga mellett. Az előzetes bejelentés nélküli meghívásokat minden esetben elutasítottuk.” Zsiga Ferenc számára pedig „ez is megerősítette a Papp Lászlóékkal szembeni eljárás szükségességét.”⁴⁸

1957 szeptemberében Baji László rny. százados, a klerikális reakció elleni alosztály csoportvezetője újabb javaslatot fogalmazott meg, miszerint „elvi döntést kell hozni abban a kérdésben, hogy milyen intézkedéseket tegyünk a mozgalommal szemben.”⁴⁹ A realizálásra tett indítvány azonban most sem kapta meg a megfelelő politikai támogatást, Papot nem állították népbíróság elé. Így október 24-i jelentésében Tolnai ismét arról panaszkodhatott, hogy a Megújulási Mozgalom irányzata, amely szerinte a „legreakciósabb politikai irányzatokhoz csatlakozott” csak látszólag van kiszorítva az egyházi hatalomból. Dusicza Ferencsel folytatott beszélgetését idézte, aki szerint „minden vonatkozásban győzött a Pap László féle ellenforradalom az egyházban”.

A reformátusokat érintő belügyi lépésekről és tervekről az első átfogó összefoglaló 1957 decemberére készült el az állambiztonság boszorkánykonyhájában, amely a Megújulási Mozgalom vezetőinek többször javasolt letartóztatására is kitért. Ebben a beszámolót készítő, még újonc Valykó István hadnagy érezhető elégedetlenséggel jegyezte meg, hogy bár a Megújulási Mozgalom az egyházi ellenforradalomban kulcsszerepet töltött be, „az egész ügyben a felső vezetés utasítása miatt, mely egyházpolitikai szempontot tartott szem előtt csak preventív őrizetbe vétel történt. Előzetes letartóztatásba került nyolc személy, néhány hét múlva azonban szabadon bocsátottuk őket.”⁵⁰

Miután az egyházpolitikai érdekek keresztették a belügy közvetlen megtorlásra irányuló szándékait, legalább a szétzilált ügynöki hálózat újjáépítésében, az egyházi ellenzék köreibbe való beépülésben igyekezett felhasználni az internált lelkészeket a rendőrség. Hasonlóképpen merült fel Pap László ügynöki beszerzésének a lehetősége is. „Az elmúlt tervidőszak alatt beszerzés szempontjából foglalkozunk [...] a budapesti teológia volt igazgatójával [...] a beszerzés sikere érdekében Tildy Zoltánt kihallgattuk annak érdekében, hogy dokumentálni tudjuk [...]”

48 Tolnai fedőnevű ügynök jelentése 1957. július 11. ÁBTIL 3.1.2 M-24600. 181.

49 Jelentés a Protestáns egyházakról 1957. szeptember 27. ÁBTIL 3.1.5. O- 13586/2 35.

50 Jelentés a magyarországi ref. egyházban az ellenforradalom idején működő forradalmi bizottság működéséről. 1957. december 13. ÁBTIL 3.1.5. O-13586/2 49-50.

1956. november 1-i parlamenti tevékenységét.”⁵¹ A javaslat szerint a beszervezést a fél év vége előtt, azaz 1958 végéig kellett volna végrehajtani. 1958 decemberében azonban – feltehetően a sikertelen beszerzési kísérletet követően – újból a büntetőjogi felelősségre vonás került előtérbe az egyházi reakcióval foglalkozó ügyosztályon:

„Az ellenforradalom fegyveres leverése után dr. Pap László 1957. márciusáig illegális aktív ellenséges tevékenységet fejtett ki népköztársaságunk ellen. Ellenforradalom alatti és utáni ellenséges tevékenységéről eredeti dokumentumok, kihallgatási jegyzőkönyv és több ügynöktől származó jelentés van a birtokunkban. Dr. Pap László személyével az elmúlt időkhöz képest szemponyjából foglalkoztunk, azonban 1958. októberében szerzett értesülések szerint Dr. Pap László és kapcsolatainak feldolgozása vált szükségessé [...] Ennek érdekében amíg olyan személyt nem szervezünk be, aki Pap László bizalmát élvezzi, addig is olyan ügynöki ellenőrzés alatt tartjuk, aki figyelemmel tudja kísérni Pap László egyházi munkáját [...] Ezért az Egyházi Hivatalon keresztül elintézzük – fogalmazott a munkaterv, hogy Papot az egyik alföldi nagy gyülekezetbe helyezzék, másodlelkésznek, ahol a vezető lelkész a BM ügynöke. Amennyiben Pap László családjával leköltözik a városba, akkor a költözés előtt végrehajtjuk a 3/e rendszabályt – azaz a szobalehallgatás beszerelését – a másod lelkész szolgálati lakásába.”⁵²

A forгатókönyv kidolgozója azonban arra nem volt figyelemmel, hogy időközben az egyházügyi hivatal és az egyházvezetés döntött Pap László és családja sorsáról, és közel két év tortúra után az egyházi bíróság kimondta, hogy 1958. szeptember 11-i hatállyal a Tolna megyei szórványba, Murgára száműzik segédlelkésznek az egykori dékánt és püspökhelyettest.⁵³

Elmozdítása ellenére Pap Lászlót továbbra is megfigyelés alatt tartotta az állambiztonság. Miután önálló református perhez nem sikerült sem a kellő politikai támogatást megszerezni, sem életképes terhelő anyagot összegyűjteni, a „politikai reakció” két területével igyekeztek a református egyházi ellenzékét összekapcsolni: az ifjúsági vonallal és a nemzeti ellenzékkel. A feladat a politikai rendőrség számára rutinszerű volt. Az állambiztonsági szervek asztalán hamarosan vaskos akták „bizonyították”, hogy a Megújulási Mozgalomból 1957–58 során több illegális ifjúsági és értelmiségi mozgalom nőtt ki. S „tények mutatták”, hogy „Dr. Pap László jelenleg is a lehetőségeket kihasználva most már nemcsak a református egyházon belül, hanem más vonalon is ellenséges tevékenységet tervez, vagy fejt ki. Kétségtelen tény az is, hogy az egyházi reakció egyik vezérét ma is Pap Lász-

51 Jelentés az elmúlt hat hónap alatt végzett operatív munkáról. 1958. júl. 8. ÁBTIL 3.1.5. O-13586/4 291. Pap László visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Tildy november 1-én Ravasszal és Pappal megbeszéléseket folytatott a Parlamentben. Ugyancsak Paptól tudjuk, hogy 1958. július 18-án beidézték őt a Gyorskocsi utcába egy kihallgatásra, amelyről emlékei szerint nem készült jegyzőkönyv. Pap: *Tíz év*, 180, 267.

52 Munkaterv 1958. december 15. ÁBTIL 3.1.5. O-13586/4 236-238.

53 Pap: *Tíz év*, 283.

lóban látja.” – összegezte a Pap-ügy újabb „fordulatát” az 1958 decemberben kelt állambiztonsági jelentés.⁵⁴ Az egyházban nagy tekintélyt és közbizalmat élvező Pap Lászlót pedig „sokoldalú operatív feldolgozás alá vonták, annak megállapítása érdekében, hogy jelenleg hogyan fogja össze és irányítja az egyházi jobboldalt, és esetleg hogyan kapcsolódik a magyar közösség vonalához.”⁵⁵

A Pap László elleni eljárás azonban végül ismét lekerült a napirendről. A forradalommal kapcsolatban a református lelkészeket ért jogi megtorlóssorozat utolsó epizódjára 1961-ben került sor. Párhuzamosan azzal, hogy a párt nyíltan meghirdette keményebb egyházpolitikai fellépését, a politikai rendőrség újfent elővette a Megújulási Mozgalom lezáratlan aktáit és elkészítette egy újabb per forgatókönyvét. A megvalósult per azonban megint csak nem az egyházi ellenzék jelentős alakjai, hanem kevésbé ismert, vidéki lelkészek ellen realizálódott. Államellenes összeesküvés címén a Tolna megyei Bátaszék református lelképásztor, Székely Dezső, és a decsi lelkész Cseh Benő került a vádlottak padjára.⁵⁶ A periratok szerint azonban mégiscsak a Református Megújulási Mozgalom vezetői által irányított szervezkedés felett hirdetett ítéletet a bíróság. Ahogy az egyik jelentés fogalmazott „Székely felkereste Ravasz Lászlót és Pap Lászlót, akik mindketten támogatták kezdeményezésüket”, bár „Pap László akkori püspökhelyettes még élesebben vetette fel a lelkészek államrend elleni fellépésének köteleességét.” A per, amelyet bízást nevezhetünk koncepció pernek, a hatalom szempontjából szimbolikus jelentőséggel bírt. Hiszen ebben a perben gyakorlatilag ’56 református vonatkozásainak állambiztonsági kanonizálása történt meg. Az éveken át tartó állambiztonsági operációsorozatnak a fő célpontja valójában mindvégig Pap László maradt. Azonban az egyházakkal a nyilvánosság előtt kiegyezésre, konszolidációra törekvő kádári imázsépítést egy ilyen per erőteljesen zavarta volna. Pap megbüntetését ezért végül az egyházvezetésre bízták. 1958-tól segédlelkész-ként szolgált Murgán, 1963. január 15-én Szamosközy István püspök azonnali hatállyal felmentette, rendelkezési állományba helyezte, és májusban, ötvenhárom éves korában kényszernyugdíjazta az ország egyik legképzettebb és nemzetközi szintén is legmegbecsültebb teológiai professzorát. A holland egyházak többek között Wisser’t Hooft közbenjárására, 1957–1960 között háromszor is meghívták az utrechti egyetemre teológiai tanárnak, azonban nem kapott kiutazási engedélyt.

Az 1956-ot követő kádári egyházpolitika legfőbb református ellenségét a Megújulási Mozgalomban és annak vezetőjében, Pap Lászlóban látta. A köré szőtt összeesküvés téóriák, a hierarchikusan felépített szervezetszerű képződményről szóló politikai rendőrségi jelentések az ötvenes évek koncepciógyártási sémái szerint készültek és nélkülözték a valóság alapot. A Mozgalomban rejlő lelki-szellemi erőt azonban jól érezte a hatalom, és félt attól, hogy a kényelmes kompromisszumokat kötő hivatalos egyházi vezetéssel szemben még egyszer megformálód-

54 Munkaterv 1958. december 15. ÁBTL O-13586/4 237.

55 1958. dec. 5. munkaterv az 1959. évre. ÁBTL 3.1.5. O-13586/4. 237.

56 Székely Dezső 15 esztendő bírtörtönbüntetést kapott, Cseh Benőre 3 és fél év bírtörtöt szabtak ki.

hat egy olyan nagy legitimitású társadalmi megmozdulás, amely fölött elveszíti az ellenőrzést. Ezért folytatott kíméletlen harcot a Megújulási Mozgalomnak és vezetőjének még az emléke ellen is, egészen 1983-ban bekövetkezett haláláig.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTALL József: *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt (1946)*, Budapest, Magyar Orvostörténelmi Társaság Magyar Tudománytörténelmi és Egészségtudományi Intézet, 2019
- BENDA Kálmán: Pap László búcsúztatása, in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 6*, Budapest, 1989, 349–350.
- BRAHAM, Randolph: *A Népiértés Politikája A Holocaust Magyarországon 2.*, Budapest, 1997.
- Deklaration der Ungarlaandishen Oekumenischen Jugendkommission (Mátraháza den 19. XII. 43.), in: Pierre Beffa (ed.): *World Council of Churches Online: World War II Era Records, Hungary, Youth: 1943-1948.*, Leiden – Boston, Brill, 2015. <http://primarysources.brillonline.com/browse/world-council-of-churches-online-world-war-ii-era-records>
- GYÖRGY István: Láncoltak, feketézötek, zsaroltak, busás haszonnal kereskedtek az összeesküvők gazdasági szervei, *Szabad Nép*, 1947. január 26.
- HAJDÚ Éva: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata, *Egyháztörténelmi Szemle* 12(2011/3)
- JOÓ András: *Kállay Miklós külpolitikája*, Budapest, Napvilág, 2008.
- KÁNÁSI Szabolcs – Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződs: Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-as esztendő történetének kutatásához I–II.*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 2008.
- KISS Réka (szerk.): *Kelt mint fent. Iratok a református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007.
- KISS Réka: Református dékán a kommunista állambiztonság célkeresztjében. Adalékok a Pap László ellen indított állambiztonsági akciókhoz, in: Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen: teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – l’Harmattan, 2018, 231–247.
- Korsós István életútinterjú, készítette Németh László, 2011.: [http://www.kre.hu/portal/images/életutinterjuk/korsos_istvan_életutinterju.pdf](http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/korsos_istvan_életutinterju.pdf)
- LADÁNYI Sándor: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006.
- LÁNYI Gábor: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2020.
- LÁNYI, Gábor: „Inkább okos voltam, mint erős”. Ravasz László lemondatásának körülményei (1948), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Ravasz 100. Püspöki jelentések*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület – Károli Gáspár Református Egyetem – Kálvin Kiadó, 2023, 49–52.

- MACSKÁSY Pál – Sárhidai Gyula: Elloptak egy He-111-et. A harmadik repülés Olaszországba, 1944-ben, *Top Gun*, 1992. október, 8–9.
- MACSKÁSY Pál: A sötétség tenger árja ellen... Holland menekültek Magyarországon a második világháború alatt, in: Bernáth István (szerk.): *Hollandból magyarra. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények*, Budapest, 1986, 189–222.
- Majsai Tamás: A magyarországi református egyház és a „svájci” ökumené a Soáh idején. Egy lehetőség lehetetlenségének története, in: Randolph L. Brahm – Pók Attila (szerk.): *The Holocaust in Hungary Fifty Years Later*, Columbia University Press, 1997, 457–509.
- n.n. (szerk.): *A keresztyén ember a válságban. A Magyarországi Ökumenikus Ifjúsági Bizottság első és második konferenciájának anyaga*, Budapest, 1946.
- ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985.
- PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945-1963*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992, 276.
- SOOS Gézáné Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soos Gézára*, Budapest, 1989.
- SZATMÁRI Judit: *Kulturális ellenállás az egyházi gyűjteményekben. A Ráday Gyűjtemény élete az 1950-es években*, kézirat
- SZITA Szabolcs (szerk.): *Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfben 1945 június, s. 1., s. a.*
- TÖRÖK Bálint: „Emberségről példát” Holland menekültek Magyarországon, *Új Magyarország*, 1992. május 16.
- TÖRÖK Bálint: Az olaszországi küldetés, *Magyar Szemle Online* 11/4, 2002. augusztus